

Vad är genus?

Mia Liinason

I denna artikel går jag igenom några av genusforskningens centrala begrepp och teoretiska utgångspunkter, med syfte att ge en beskrivning av den norm- och vetenskapskritiska kunskap som har utvecklats inom genusforskningen.

Mia Liinason är doktorand i genusvetenskap vid Centrum för genusvetenskap, Lunds universitet. Hon skriver en avhandling om den epistemologiska utvecklingen inom genusvetenskap i Sverige. Mia Liinason är också redaktör för den internationella vetenskapliga tidskriften *Graduate Journal of Social Science*.

Kontakt: Mia Liinason, Centrum för genusvetenskap, Lunds universitet, Box 117, 221 00 Lund. Telefon: 046-222 00 00. E-post: mia.liinason@genus.lu.se.

I.

För mig som doktorand i genusvetenskap, är det närmast en självklarhet att det är relevant också för medicinare att ta genusaspekter i beaktande. Ändå blir jag lika ställd varje gång man undviker att ta hänsyn till befogade aspekter av genus inom den medicinska forskningen.

Ett par dagar efter att jag tackat ja till förfrågan om att skriva den här artikeln, råkade jag läsa en artikel i Göteborgs-Posten om vikten av att vårdas vid rätt vårdavdelning efter hjärtinfarkt (GP 25/4-08, s. 7). Forskaren som genomfört studien menade att han hade upptäckt stora skillnader mellan patienter som lades in på en specialavdelning och de som hamnade på en vanlig avdelning efter hjärtinfarkt. Han noterade också att det var fler kvinnor och fler äldre, multisjuka som hamnade på vanlig vårdav-

delning. Orsakerna till att patienterna prioriterades olika, menade han, var att symptomen på infarkt inte är lika tydliga hos dessa patienter som hos andra. Resten av artikeln ägnades åt att reda ut hur man skulle kunna hantera det faktum att det var så stora skillnader i långtidsprognosen beroende på var patienterna vårdats. Det låter som en rimlig vidareutveckling av studien. En möjlig vidareutveckling som inte lyftes fram, var frågan om varför kvinnor i större utsträckning än män hamnar på vanliga avdelningar efter hjärtinfarkt.

För forskare som menar att människan är en biologisk varelse, kan tanken på sociala och kulturella konstruktioner av kön tyckas vara av sekundär betydelse. Men också den biologiska kunskapen är kulturellt konstruerad. Därför har vetenskaper som ägnar sig

åt att undersöka kunskapens grunder, kulturella och sociala faktorerers betydelse för upplevelser och bedömningar av verkligheten, en primär betydelse också för naturvetare.

I organiserad form har genusforskning funnits i Sverige i ungefär 40 år, och har genom åren kommit att inspirera såväl praktiker som forskare inom en rad olika ämnesområden. Med syfte att presentera den norm- och vetenskapskritiska kunskap, som har utvecklats inom genusforskningen, ger jag i den här artikeln en bild av genusforskningens utveckling i Sverige genom en kort presentation av några av genusforskningens centrala begrepp och teoretiska utgångspunkter.

II.

När kvinnoforskningen växte fram i Sverige, lade kvinnoforskarna tonvikt vid två saker. För det första, att ”kvinnoperspektivet” behöver undersökas både inom kvinnovetenskap som ett eget ämnesområde, och integreras i andra vetenskapliga discipliner, eftersom det inom alla discipliner finns frågor som berör kvinnor – även om det inte måste begränsas till kvinnor. Att forska på p-piller för män, var ett av de exempel på kvinnoforskning som presenterades i den första utgåvan av *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1980 (*Kvt* 1980:1). För det andra, formulerade kvinnoforskningen en kritik mot det traditionella synsättet på kunskap, som vid den här tiden var grundat i idealet om en neutral forskare. Detta, menade kvinnoforskarna, resulterar i forskning som underförstått reproducerar och befäster orättvisor (Westman-Berg 1979, s. 187). Istället lyfte

kvinnoforskarna fram betydelsen av att förstå att forskaren påverkar undersökningen, och efterfrågade en kritisk reflektion över forskarens frågeställningar, av de metoder som används i forskningen, av insamlandet, urvalet och tolkningen av materialet, liksom av de slutsatser som dras.

Men medan kvinnoforskare under 1970-talet hade gjort bruk av begreppet *kvinna* inom sina undersökningar av kvinnors erfarenheter i samhälle, arbetsliv och privatliv, började det så småningom växa fram en kritik mot synen på ’kvinnor’ som en universell kategori inom genusforskningen. Majoriteten av de forskare som fick stor genomslagskraft inom ämnesområdet var vita, västerländska, heterosexuella medelklasskvinnor som ofta studerade kvinnor i samma situation som de själva. Men eftersom gruppen kvinnor består av olika individer, med olika etnicitet, sexualitet, ålder, och klasstillhörighet, ställdes det krav på att genusforskare måste börja ta hänsyn till detta i sina analyser av genusrelaterade fenomen. Forskarna Diana Mulinari, Paulina de los Reyes och Irene Molina introducerade begreppet *intersektionalitet* i en svensk kontext i början av 2000-talet. Detta begrepp hade lanserats i mitten av 1990-talet av den amerikanska juristen Kimberlé Crenshaw, som ville finna ett uttryck för de samverkande formerna av ojämlikhet som exempelvis svarta kvinnor möter i samhället. Här var det alltså inte fråga om att lägga till kategorier som exempelvis etnicitet och kön efter varandra, utan snarare frågan om att förstå hur dessa kategorier samverkar med varandra hos en

enskild individ, eller grupper av individer (Crenshaw 1994). Detta ställde krav på komplexa analyser och det normkritiska perspektivet blev mer uttalat inom genusforskningen. Man började ifrågasätta idén om det normala, och kunde analysera hur stereotypa föreställningar och diskriminerande praktiker reproduceras.

Elisabeth Björk Brämberg, som nyligen disputerade vid institutionen för vårdvetenskap och socialt arbete, visar till exempel i sin avhandling hur medvetenheten om att behandla patienter med invandrarbakgrund med utgångspunkt från vilken kultur de kommer ifrån, har lett till att svenskfödda patienter konstrueras som en norm inom vården (GP 25/4-08, s. 56). Men, som Brämberg påpekar, svenskfödda patienter är inte heller någon homogen kategori, utan har olika sexuell läggning, olika kulturell och klassmässig bakgrund. Istället för att leda till bättre villkor för patienter, riskerar alltså ett schablon tänkande av det här slaget istället resultera i att avvikelserna hos invandrare som grupp hamnar i fokus, medan svenskfödda patienter behandlas som normala – vilket inte är gynnsamt för någon av patientkategorierna (GP 25/4-08, s. 57).

Ett annat exempel på behovet av en analys som arbetar med fler kategorier än kön, är också den *heteronormativitet* som existerar i dagens samhälle. Heteronormativitet var ett begrepp som lanserades i början av 2000-talet av forskare som ville synliggöra att heterosexualitet är en allenarådande norm i samhället. Det handlar alltså om hur idén om heterosexualitet producerar

och reproducerar vissa värderingar, vanor och handlingsmönster medan det diskriminerar andra (Rosenberg 2002, s. 100). Dessa heterosexuellt kodade vanor och värderingar finns hela tiden i samhället och tas för givna, något som inte minst har betydelse också för vårdpersonal. Enligt Folkhälsoinstitutets folkhälsoenkät 2007 har lesbiska sämst hälsotillstånd både psykiskt och fysiskt när man sorterar efter sexuell läggning. Att unga lesbiska kvinnor upplever sig diskriminerade inom vården resulterar i att de drar sig för att uppsöka vård, vilket programmet *Tendens* på P1 uppmärksammade i en programserie om den heterosexuella vården tidigare i våras, där bland annat en lesbisk kvinna som uppsökt vård på grund av magsmärtor beskrev hur läkaren om och om igen frågade henne om hon var gravid. När hon flera gånger hade svarat nekande på frågan, och talat om att hon levde i ett samkönat förhållande, togs det till slut ett graviditetstest på henne, som visade sig vara negativt. (*Tendens* 19/3-08).

III.

Under 1980-talet skedde en ökande betoning av biologiska skillnader mellan könen, vilket bland annat resulterade i att allt fler började ge biologiska förklaringar till kvinnors hälsa (Hammarström 2005, s. 38). Enligt genusforskare byggde den här typen av förklaringsmodeller på biologiskt förankrade idéer om könsskillnad. Genusforskarna ville istället lyfta fram betydelsen av sociala och kulturella konstruktioner av kön, aspekter som har att göra med hur vi framstäl-

ler oss själva men också hur vi bemöts av andra i relationer mellan individer och i grupper. I samhällsstrukturer undersöker forskarna den genusordning som ger upphov till effekter på arbetsmarknaden, i skolan, i organisationer och så vidare.

Ungefär vid den här tiden introducerades också begreppet genus för svenska forskare, då historikern Yvonne Hirdman föreslog att vi skulle använda *genus* för att tala om det som man tidigare hade kallat *kön* (Hirdman *Kvt* 1988:3). Medan man i svenskan tidigare hade använt ”kön” för att beteckna både det biologiska och det sociala könet, kom nu en medvetenhet att läggas på uppdelningen mellan det biologiska könet, som fortsatte att kallas ”kön”, och det sociala könet, som därefter benämndes med ”genus”. En anledning till varför genus ansågs vara ett bra begrepp att introducera på svenska, var att genus tidigare hade varit en lingvistisk kategori. På samma sätt som språkligt genus var godtyckligt – eftersom samma ord på två olika språk kan ha två olika genus – ville genusforskare visa godtyckligheten i kvinnligt och manligt genus. Det engelska ordet, ”gender”, hade dessutom redan använts inom den Anglo-amerikanska genusforskningen sedan mer än två decennier tillbaka. Från början hade ”gender” utvecklats av den amerikanska psykiatrikern och psykoanalytikern Robert Stoller, som under 1960-talet studerade transsexuella. För att skilja mellan en persons biologiska kön (kvinna/man) och hennes känsla av att tillhöra ett kön (kvinnligt/manligt) utvecklade han en distinktion mellan kön (sex) och

genus (gender) (Gothlin 2001, s. 3).

Själva uppdelningen mellan kön och genus blev dock föremål för kritik av forskarna, som menade att det fanns en risk att kön skulle kunna uppfattas som en stabil kategori, som föregår konstruktionen av genus (Widerberg 1992; Rönnblom 2003). Vad genusforskarna ville med begreppsparret kön/genus var istället att kritiskt undersöka hur den sociala och kulturella konstruktionen av kön och genus hänger ihop. Det behöver ju till exempel inte alls vara så att genus härleds från kön – det skulle till och med kunna vara tvärtom. Att genus i själva verket har föregått kön, historiskt sett, visar till exempel medicinhistorikern Tomas Laqueur i boken *Making sex* från 1994. Här skriver han om hur likheterna mellan manligt och kvinnligt kön betonades ända fram till och med 1600-talet. Om man till exempel tittar på illustrationer i gamla medicinska skrifter, där de kvinnliga könsorganen ses som inverterade manliga organ framstår likheterna tydligt. Från 1700-talets slut ser Laqueur en förändring, då de kvinnliga könsorganen börjar uppfattas som annorlunda. Detta blev också orsaken till att man började göra skillnad mellan könen – könet biologiserades (Gothlin 2001, s. 8). Om kvinnan tidigare hade setts som en ofullständig man, började tanken på två klart åtskilda biologiska kön att framträda från och med slutet av 1700-talet. Laqueur menar således, att eftersom man tidigare hade skiljt kvinnor och män genom klädedräkt och sysslor, utan att ha någon tanke om två olika biologiska kön har genus föregått kön rent historiskt (Gothlin

2001, s. 9). På så vis illustrerar Laqueur det problematiska i att förut-sätta att genus alltid kan härledas från kön, och visar att det biologiska könet självt är en historiskt föränderlig kategori.

IV.

Några år in på 1990-talet, valde regeringen att byta ut *jämställdhet* som varit det officiella begrepp man använt om förhållandet mellan män och kvinnor sedan tidigt 1970-tal, mot *genus*. Till skillnad från genusforskarna, som ju hade uppmärksammat risken att kön skulle uppfattas som en mer stabil kategori än genus, tycktes regeringens utredare inte ha någon önskan att problematisera relationen mellan kön och genus. Genus, menar de, ska tolkas som kön och könsroller.¹ Det ska dock inte uppfattas som biologi, skriver de vidare, utan som grundläggande föreställningar i kultur, samhälle och historia (Prop. 1994/95: 164, s. 27). Som en följd av denna syn, kom propositioner och förslag från regeringen under 1990-talet att genomsyras av idén om skillnaden mellan könen. Denna skillnad uppmärksammades av regeringen som ville tillgodose flickors och kvinnors intressen. Att göra samhället mer jämställt handlade för regeringen i grunden om demokrati, men även om man använde en annan term än tidigare hade det rent begreppsligt inte skett någon ny förståelse av relationen mellan kön och genus. Fortfarande handlade det om en syn på könen som inte ifrågasatte eller problematiserade det faktum att flickor och pojkar "är olika". Det var något annat än vad genusforskare ville komma åt med

genus. Genusforskare fokuserade på genus som en ordning vi alla fogas in i och som får effekter på alla nivåer i samhället. Medan genusforskare sökte förstå hur denna ordning tar sig uttryck som ett mönster i vår sociala ordning, i dagliga aktiviteter eller relationer (Connell 2001: 21), kom det genusbegrepp som regeringen arbetar med att få en snävare innebörd, och handla om en kvantitativt rättvis fördelning mellan män och kvinnor. Med utgångspunkt från idén om skillnader mellan könen, ville regeringen alltså åstadkomma jämställdhet, trots att djupare eller mer komplexa förståelser av maktrelationer och maktstrukturer fortfarande var helt frånvarande (Jordansson 1999: 6, 7).

V.

Ett par år efter introduktionen i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* blev genus det rådande begreppet inom ämnet. Då var det i förståelsen av genus som en relationell kategori, där kvinnor och män hamnade i centrum för forskningen. Genusforskare betonar att genus inte var något vi "är" eller "har", utan genus är något vi "gör". Man menar att genusprocesser sker i förhållande till enskilda individers identitet, på samma gång som det genomsyrar alla nivåer i samhället, alla institutioner, strukturer och platser (Gothlin 2001, s. 7). Genus är, kort sagt, av fundamental betydelse för våra sociala relationer till andra (Connell 2002, s. 20, 21). De komplexa samspel, som tar sig uttryck mellan individer i sociala relationer och strukturer, innebär att skillnader mellan män och kvinnor inte kan uppfattas som oföränderliga

eller giltiga för alla kvinnor eller män (Hammarström 2004, s. 40). Som Anne Hammarström skriver i *Genusperspektiv på medicinen* (s. 43), innebär därmed ett genusperspektiv att man måste vara vaksam över de risker som ligger i att överbetona skillnader mellan kvinnor och män – oavsett om man menar att dessa skillnader är biologiska eller sociala. Men det innebär också att en problematisering av de effekter som genus har på sociala relationer och strukturer.

Referenser

- Connell, R W (2002) Om genus, Daidalos, Göteborg
- Crenshaw, Kimberlé Williams (1994) 'Mapping the Margins, Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color.' I Martha Albertson Fineman och Rixanne Mykitiuk (red.) *The Public Nature of Private Violence*. Routledge, s. 93-118.
- Gothlin, Eva (2001) *Kön eller genus?* Genussekretariatet, Göteborg
- Hammarström, Anne (2005) *Genusperspektiv på medicinen – två decenniers utveckling av medvetenheten om kön och genus inom medicinsk forskning och praktik*, HSV, Stockholm
- Hirdman, Yvonne (1988) "Genusystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr. 3, s. 49-63.
- Holter, Harriet (1980), 1980 "Kvinnoforskning: historisk utveckling och aktuella motsättningar", i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr. 1, s. 8-21.
- Jordansson, Birgitta, (1999) *The politics of gender equality: The encounter between political intentions and the academy in the 'Tham Professorships'*, Report from National Secretariat for Gender Research, no. 1 1999, www.genus.se, nedladdad 080220.
- Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1980: 1
Prop. 1994/95: 164
- Rosenberg, Tiina (2002) *Queerfeministisk agenda*, Atlas, Stockholm
- Rönblom, Malin (2003) "Alla älskar genus", *bang* nr. 1, s. 33-36
- Tendens* P1 19/3 2008
- "Val av avdelning viktigt vid vård efter hjärtinfarkt", *Göteborgs-Posten* 25/4-08
- Westman-Berg, Karin (1979) *Gråt inte – forska!*, Prisma, Stockholm
- Widerberg, Karin (1992) "Vi behöver en diskussion om könsbegreppet" *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr. 4, s. 27-31.
- Winzer, Regina och Gunnel Boström (2007) *Psykisk ohälsa, självmordstankar och självmordsförsök bland homosexuella, bisexuella och transpersoner (hbt) – resultat från två svenska undersökningar*, Folkhälsoinstitutet, <http://www.fhi.se/> (nedladdad 080510)

Noter

- 1 Könsroller var för övrigt en term som hade använts av forskarna under 1960-talet, och då givit utrymme för idén att en roll kan läras in och läras ut, men som senare övergavs därför att de teoretiska grundvalarna för könsrollsforskningen vilade på idén om en harmoni mellan könen, där man fokuserade på psykologiska mekanismer istället för materiella och strukturella faktorer, som kvinnoforskarna menade hade en central betydelse för konstruktionen av kön (Holter 1980).

Summary in English

What is gender?

With the aim to describe the critical knowledge of science and normativity that has been produced by gender scholars, I give in this article a brief description over key concepts and theoretical departures in gender research.

Key words: gender research, sex, gender, women's studies, medicine, biology